

ЗЕМСЬКИЙ НАРОДНИЙ ПІДКАРПАТОРУСЬКИЙ ТЕАТР (ТРИМОВНИЙ ТЕАТР ЗАКАРПАТТЯ 1936–1938 рр.)

У статті розглянуто процес створення на Закарпатті тримовного професіонального театру. З'ясовано і проаналізовано наміри чеського уряду використати «мовну війну» між українофілами і русофілами для «чехізації» місцевого населення.

Ключові слова: *актори, «мовна війна», репертуар, «чехізація», театр.*

В статье рассмотрен процесс создания в Закарпатье трехязычного профессионального театра. Выявлены и проанализированы намерения чешского правительства использовать «языковую войну» между украинофилами и русофилами в свою пользу для чехизации местного населения.

Ключевые слова: *актеры, репертуар, «чехизация», театр, «языковая война».*

The article considers the process of creating in Carpathian region trilingual professional theater. The author discovered and analyzed the intentions of the Czech government to use the «language war» between Ukrainophiles and Russophiles for «Czechization» of the local population.

Keywords: *actors, «language war», repertoire, «Czechization», theater.*

Організація тримовного театру на Закарпатті в період 30-х років ХХ століття – це, з одного боку, спроба влади вирішити на свою користь ключові проблеми «мовної війни» між українофілами і русофілами, з іншого – вправний маневр чеських політиків для реалізації так званого Меморандуму земських чиновників Еренфельда–Пешека, адресованого чеському уряду 1 травня 1923 року щодо «чехізації» місцевого населення.

Для «чехізації» обирався русинський вектор, де одним з дієвих інструментів мав стати професіональний театр. Реалізація проекту розпочалася з організації Крайовим урядом театральних курсів, які згодом отримали статус Драматичної школи. Для навчання акторського складу майбутнього театру дбайливо добирався і репертуар. Його основу становили п'єси чеських, словацьких авторів у перекладі на русинську мову. Ставилися також твори українських та російських драматургів мовою оригіналу.

У січні 1936 року в Ужгороді відбулася прем'єра п'єси братів А. і Ф. Мрштків «Маріша» у перекладі на місцевий діалект П. Сірохіна – «Маруся». За декілька днів до показу уривки з вистави були озвучені через кошціцьке радіо.

У березні 1936 року на базі Драматичної школи створено професіональний Земський Народний Підкарпатурський театр, режисером якого було призначено чеського актора Франтішека Главати.

Граючи вистави українською, російською та русинською мовами, театр особливої популярності серед місцевого населення так і не отримав, проіснував до лише жовтня 1938 року. На той час фашистська Німеччина окупувала чеські Судети, а в Ужгород вступили гортіївські війська. Європа вступала в Другу світову війну.

Відкриття у березні 1936 тримовного (українського, російського, русинського) Земського Народного Підкарпатурського театру (ЗНПТ) в Ужгороді, з одного боку, було спробою Чехословацького уряду вирішити проблеми мовного статусу професіонального театру, з іншого – складовою наступального процесу «чехізації» Закарпаття, яке за Сен-Жерменським договором від 10 вересня 1919 року на правах об'єднаної автономії під назвою Підкарпатська Русь увійшла до складу Чехословацької Республіки. Саме на цей час духовного піднесення серед населення краю, урядові чиновники і політики навмисне почали розпалювати «мовну війну» між українофілами і русофілами, де основними опонентами

були Товариство «Просвіта» з українським мовним вектором та Товариство ім. О. Духновича – з російським. Тут доцільно навести один з крайових документів, так званий Меморандум Еренфельда–Пешека, адресований столичному урядові: «Місцева руська мова стоїть незрівнянно ближче до чеської мови, ніж великоруська. Чех навчиться її без утруднень і навпаки, кожен місцевий русин розуміє чеха, якщо він говорить поволі, можна навіть сказати, що легше розуміє чеську мову ніж великоруську. Нащо нам віддавати і відкидати від себе підкарпатських руських і нащо нам не наближувати їх до чеської і словацької, до яких їхня материнська мова таки дуже близька? Для нас є тут тільки одне можливе розв'язання: малоруська місцева мова писана етимологією! Цим задовільнимо бажання місцевих елементів, наблизимо Підкарпатську Русь до решти республіки і поставимо мур проти України і Росії. Ужгород, дня 1 травня 1923 року віце-губернатор Підкарпатської Русі Еренфельд, с.р., шкільний референт, мін. рад. Пешек»¹. Отже, рекомендувався третій вектор – «русинський», як політичний і державний інструмент «чехізації» Закарпаття.

15 січня 1921 року Товариство «Просвіта» відкриває Руський театр Товариства «Просвіта» в Ужгороді (далі Руський театр), який з вересня цього ж року, коли його очолив М. Садовський, переходить на професійну основу з державною дотацією і відразу стає об'єктом нападок з боку супротивників. Коли в серпні 1923 року до Ужгорода приїхав міністр народної освіти ЧСР Бехіне, його відвідала делегація русофілів із заявою: «Вимагаємо негайного припинення експериментів українізації при допомозі українського театру, та припинення субсидії на його утримання»².

На початку 1923 року Товариство ім. О. Духновича створює показовий аматорський театр, який очолила артистка Празької групи Московського Художнього театру О. А. Полуектова-Куфтїна, з метою переводу його на професійну основу.

В другій половині 1920-х років місцева влада на чолі з русофілом А. Бескидом, за підтримки Праги намагається політично знищити Руський театр, обравши для цього методику поступового зменшення державної дотації. Щоб утримувати культурний процес під своїм контролем, створює «Народно-Просвітний Союз» (НПС), який визначав культурну політику в краї, та розподіляє державні дотації між товариствами, повністю припинивши фінансову підтримку Руському театру.

В проміжку 1930–1934 рр. Микола Аркас намагається реставрувати український театр в краї, налагодивши його роботу під назвою «Дружество Руський Театр», який показав шість вистав. Згодом організовує «Руський театр ім. Миколи Садовського» з показом чотирьох прем'єр. Названі колективи фінансової підтримки від держави так і не отримали.

На цей час начальником шкільного референту в Ужгороді було призначено чеха Віктора Кліму, який був добре обізнаний з веденням театральної справи, йому й було доручено реалізацію Меморандуму Еренфельда–Пешека. У місцевій пресі з'явилося оголошення: «Відділ позашкільної освіти шкільного реферату запрошує молодь вступати на одномісячний безплатний підготовчий театральный курс, який має функціонувати від 1 до 31 серпня. Завдання курсу полягає в підготовці керівників аматорських колективів, та у підборі майбутніх акторів професійного театру»³.

Курс був забезпечений кваліфікованими викладачами з таких предметів:

1. «Загальні знання з теорії театру та їх практичне застосування» – викладала В. Іванова-Стасура, колишня акторка Руського театру;
2. «Почуття і його театральне втілення» — колишня акторка Празької групи Московського Художнього театру (МХТ) О. Полуектова-Куфтїна;
3. «Міміка, жест, дикція» – колишній актор МХТ П. Алексеев;
4. «Постановка голосу» – вихованка Віденської музичної академії А. Остапчук;
5. «Хоровий спів» – Л. Кейгл.
6. «Історія театру» – Є. Недзельський;
7. «Виховне значення театру» – В. Кліма.

Підсумком роботи курсу був показ уривків з вистав: «На сіножаті» Л. Яновської, «На перші гулі» С. Васильченка, «Женитьба» М. Гоголя, «На Верховині» Є. Єфремова, «Кандидат» А. Бобульського, «Барнуля» Чуж-Чуженіна. Вистави подавалися мовами оригіналу – українською, російською або місцевою говіркою.

Успіх одномісячного курсу набув розголосу у засобах масової інформації, підтвердив перспективу думки про створення професійного театру і це дало поштовх В. Клімі продовжувати розпочату справу. 14 листопада 1934 року шкільний реферат організовує вже шестимісячний театральный курс на 40 осіб, навчання якого було продовжено ще на два місяці. Теоретичні дисципліни відійшли на другий план. Перевага надавалася практичній роботі з підготовки ви-

став: «Сирота» І. Кайпази, «Немая невеста» А. Бобульського, «Радості майстра Фулердіно» І. Невицької, «Безталанна» І. Карпенка-Карого. Прем'єри засвідчили про неабиякі акторські дані курсантів, що і дало підстави для відкриття ще одного шестимісячного курсу в статусі Драматичної школи з правом випускників працювати у професіональному театрі. Керівником школи було призначено чеського актора і режисера Виноградського театру в Празі Франтишека Главати. У програму теоретичних дисциплін внесли зміни: введено чеську мову (Ф. Габріель), русинську мову (С. Чегіль), курс «Поведінка в товаристві в різні епохи» (В. Кліма). З попередніх викладачів акторської спеціальності залишилася лише В. Іванова-Стахура, яка поставила виставу «Безталанна» та готувала до показу «Суету». Керівник школи Ф. Главати готував до показу п'єси чеських акторів у перекладі на місцеву русинську мову. Це були п'єси «Маріша» братів А. і Ф. Мрштіків у перекладі П. Сірохіна під назвою «Маруся» та «Твердоголові» Строупежинського. Мовою оригіналу ставилася п'єса російського прозаїка й драматурга В. Катаєва «Квадратура круга». Місцевим урядовцям на державному рівні вкрай була потрібна інформація про театральні досягнення цього навчального закладу. Місію виконало кошницьке радіо. 15 грудня 1935 року в ефірі прозвучали уривки з вистави «Маруся». Згодом час від часу подавалися виступи колективу з новими роботами.

Перший показ «Марусі» відбувся в Ужгороді 11 січня 1936 року. На що рецензент відреагував так: «В. Бідяк, створив чіткий тип газди, який любить гроші й більше намагається бути хитрим, аніж хитрий насправді, але не позбавлений добрих почуттів. Титульну роль зіграла П. Пільцер, яка своїм прекрасним і милим образом завоювала собі вже на початку гри симпатії глядачів... Пільцер – це талант, про нього ще багато почуємо»⁴. Одне з чеських видань відгукнулось на прем'єру так: «Виставу відвідали однаково чехи й русини. Є то доказ, що майбутній театр буде дальшим і тривалим кроком до зближення чехів і русинів».⁵

8 лютого 1936 року було показано «Суету» в постановці В. Іванової-Стахури. Преса писала: «Вибір п'єси – дуже вдалий, бо своїм змістом, узятим із справжнього життя вона близько підходить до побутових умов Підкарпатської Русі»⁶. Згодом відбулася і прем'єра п'єси «Твердоголові» у перекладі на місцевий діалект С. Карпатського. На що рецензент однієї з газет писав: «П'єса присто-

сована до карпатського села і дивиться з неослабленим інтересом»⁷. Отож «русинський вектор» Меморандуму Еренфельда–Пешека набирив потужних обертів.

Через три місяці після першого показу «Марусі», на засіданні Земського комітету 11 березня 1936 року, було вирішено про гастролі в Празі, але вже не як Драматичної школи, а «Земського Народного Театру Підкарпатської Русі». Перша вистава «Маруся» відбулася 1-го квітня на сцені Виноградського театру в Празі. Крім того що текст було перекладено на русинську мову, місце дії у виставі також перенесли з Мордовії на Гуцульщину. Френчек змінився на Ферка, Вавра на Варгу, а Маріша на Марусю. А Френчек, котрий пропонує Маріші з ним утекти, кличе її не до Брна, де знайшов роботу, а до Мукачева. В такому вигляді вистава для чеської публіки прозвучала несподівано по-новому. Празька преса високо оцінила виставу і дуже прихильно поставилася до колективу, іменуючи його «Земським Народним Підкарпатурським Театром». Відкриття гастролей відбулося в підкреслено урочистій обстановці за участі представників чехословацького уряду на чолі з президентом та прем'єр-міністром. Було зіграно два гімни Чехословацький і Підкарпатурської Русі. З промовою виступив губернатор Підкарпатської Русі К. Грабар. Столичні газети писали, що серед виконавців Марія Пільцер могла би виступати на сцені Чеського Національного театру. Рецензенти торкнулися і режисера Ф. Главати, який присвятив себе в Ужгороді хорошій справі – театральній педагогіці, що принесло йому успіх.

2 квітня 1936 року було показано виставу «Твердоголові». Наступного дня – «Безталанну». На обидві вистави відгуки були позитивними. До закінченні гастролей дирекція Національного театру Праги, запропонувала М. Пільцер річне стажування – як продовження фахової освіти. В Ужгороді цей факт сприйняли як належну оцінку таланту молодій акторки.

4 червня 1936 року ЗПНТ отримав офіційний статус державного театру. Директором і режисером було оголошено Ф. Главати. Колишні слухачі курсів підписали з дирекцією театру свої перші контракти. Актори-чоловіки: В. Бідяк, М. Бировчак, М. Боролич, П. Гоца, В. Грабар, Ю. Грицюк, В. Зинич, Ю. Качур, П. Кормош, В. Левкулич, М. Лугош, Ф. Маланка, М. Попович, І. Фенцик, В. Чех. Жінки: О. Батько, Ю. Нишняй, М. Гривняк, А. Ладаній, В. Лакотош, Є. Сочка, Г. Щербинська, М. Пільцер, яка через рік поверну-

лась із стажування. Одночасно весь творчий склад було прийнято в Союз чехословацьких артистів у Празі на правах 12-го відділення в Ужгороді. Стотисячні дотації від держави дали міцну фінансову основу. У вересні–жовтні театр вирушив на гастролі по краю. Почали з Мукачева, показавши «Марусю». Часопис «Земля і Воля» зазначає: «Артисти старалися передавати свої ролі добре, але скалічена вимова псувала весь ефект і тих, що являються талановитими. У “Марусі” виступали вони в гарних гуцульських строях. Публіка сподівалася, що почує від цих “гуцулів” чисте народне слово, яким говорять гуцули, але почула неіснуючу мішанину слів, значно просякнулу “чехізмами”»⁸. Отже серед широкого народного загалу Земський театр особливої популярності не здобував. Тому, щоб якось зберегти публічний престиж ЗПНТ перед Прагою, місцеві чиновники та політики, заручившись підтримкою чеської преси, в другій половині листопада організують гастролі по Моравії. У маршруті значилось і м. Брно. П’єса «Маріша» («Маруся») була написана саме для Бронського театру, тож само собою викликала велику зацікавленість глядачів і колег по мистецтву, акторів місцевого театру, з якою вони зустріли постановку «свої» п’єси незнайомим театром. Рецензенти і цього разу після показу «Маріші» там, де вона «народилася», наголошували безпосередність, щирість і реалізм та переконливість образів Маріші, Лізла і Ваври.

По поверненню з гастролей театр узявся до поповнення репертуару. До постановок було взято: «Украдене щастя» І. Франка – українською мовою, «Та–третя» В. Крилова – російською, «На дні» М. Горького, «Гроза» О. Островського, «Маруся» С. Сильвая, «Зачарований принц», «Орач» Л. Кейгла у перекладі на «карпаторуський діалект». Мовна боротьба на певний час начебто вщухла, але під кінець року розпочалася з новою силою.

28 лютого 1937 року було скликано позачергові збори театру, де на порядок денний виносились мовне та фінансове питання. Крайова русофільська течія вимагала, щоб всі вистави давали лише російською літературною мовою, а до керма театру поставлено русофіла П. Алексеєва. Це не сприймав новий завідувач позашкільною освітою крайового уряду Л. Кейгль, який по суті і визначав мовну політику театру. Випустивши виставу «На дні», Ф. Главати приступив до роботи над п’єсою «Гроза», перекладеною на місцевий діалект. Після прем’єри мовна війна спалахнула з новою силою. Русофіли і українофіли згрупувались і перейшли

у наступ проти місцевої мови, а разом з тим і проти керівництва театру.

27 травня 1937 року в ужгородській залі жупанату відбулися відкриті збори театру за участю представників мовних течій, політичних партій та громадських організацій. На захист української мови виступив В. Гренджа-Донський. Після запальних і бурхливих дебатів українофіли залишили засідання, а Ф. Главати відмовився від роботи в театрі. Режисером було призначено П. Алексеєва. Театр мав працювати за оригіналами п’єс: російською, українською літературними мовами і місцевим діалектом. П. Алексеєв розпочав роботу над виставами: «Бедность не порок» О. Островського, «Дорога цветов» В. Катаєва – російською, «Уйко з Америки», А. Бобульського – місцевим діалектом. В. Іванова-Стахура почала постановку п’єси місцевого автора О. Сливки – комедії на 3 дії «Бородате непорозуміння».

Зимовий сезон відкрили у Мукачеві показом «Бедность не порок», на що відгукнулася преса: «Важку роль Любима Торцова, зіграв В. Бідяк як актор великого обдарування. Гордія Торцова зображував П. Гоца – саме таким нам і хотілося бачити його. Невимовно потішила нас М. Пільцер у ролі Пелагії Єгорівни»⁹.

Наприкінці 1937 року контракт з П. Алексеєвим закінчився. В шкільному рефераті запанувала думка, щоб театр ставив також оперети і балет. Тому до його керівництва і був запрошений з Братислави балетмейстер В. Лібовицький.

Дебютував В. Лібовицький як режисер-балетмейстер постановкою комедії «Староконицький дудар» Й. Тила в перекладі на русинську мову С. Карпатського. Головні драматичні ролі виконували: М. Пільцер (Дорошка), О. Данканич (Дудар). У сольних танцях виступав і В. Лібовецький. Угорське видання «Új Közlöny» зазначало: «Вистава цікава, барвіста, легко слухається, де серед виконавців відмітим: М. Пільцер, Є. Сочку, П. Гоцу і С. Поповича. А ось балет – “нікудишній”»¹⁰. За деякий час, було відновлено виставу «Верховинська кров» з додаванням балетних номерів, з якою театр вирушив на гастролі. На цьому робота В. Лібовецького у театрі завершилась. Театр знову залишився без режисера. У шкільному рефераті з’явилася нова ідея, замінити «режисера-чужинця» на місцевого, з числа молодих акторів, колишніх курсантів. Тому цю посаду було запропоновано акторові театру, в недалекому минулому вчителю, В. Чепинцю. Посаду художника театру – Є. Марковичу. Після стажування в Празі обидва від запропонованих посад відмови-

лися. На заваді стали мовні конфлікти, а ще театр впадав у фінансову кризу. За таких умов, колектив залишають М. Пільцер, О. Батько, М. Кукурузова, В. Лакотош. Групу акторів-чоловіків було мобілізовано до війська. Посаду режисера запропонували О. Полукетовій-Куфтіній. У складі акторської групи налічувалося одинадцять чоловіків та чотири жінки. Шкільний реферат доручив О. Полукетовій-Куфтіній сформувати репертуар на осінній сезон 1938 року.

Театр протримався до жовтня цього року, бо на цей час фашистська Німеччина вже окупувала чеські Судети, а в Ужгород вступили гортіївські війська. Закарпаття вкотре було поділене між сусідніми державами. Частина краю залишилась у складі Чехословацької Республіки, де столицею стало місто Хуст. Тут, у місті над Тисою, на повну силу заявив про себе театр «Нова Сцена»

(1938–1939) – Національний театр Карпатської України.

---

¹ Ігнатович Г. Від гасниці до рампи : Нариси з історії українського театру на Закарпатті / Гнат Ігнатович. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра». – Ч. I. – С. 173.

² Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. 48 (Краевой секретаріат партії «Автономно-земледельческого союза» (АЗС) м. Ужгород). – Оп. 1. – Спр. 5. – Газетные статьи о языковом вопросе о угро-русской интеллигенции.

³ Українське слово. – 1934. – 21 червня.

⁴ Русській Народный Голось. – 1936. – 4 квітня.

⁵ A-Zet Uzhorod – 1936. – 18 січня.

⁶ Земледельська політика. – 1936. – 8 лютого.

⁷ Земледельська політика. – 1936. – 21 лютого.

⁸ Земля і Воля. – 1936. – 26 листопада.

⁹ Русській Народный Голось. – 1937. – 3 грудня.

¹⁰ Új Közlöny. – 1938. – 1 квітня.